

PREDGOVOR

Ova se gramatika bavi poviješću glasova i oblika suvremenoga hrvatskog standardnog jezika uspoređujući ih s glasovima i oblicima drugih indoeuropskih i baltoslavenskih jezika. U njoj nema mnogo novih spoznaja – poredbena su slavistička i indoeuropeistička istraživanja stara već više od dvjesto godina i teško je očekivati mnogo novih zamisli u još jednoj knjizi ove tematike.

Međutim, poredbenopovijesna je gramatika hrvatskoga jezika ipak bila potrebna, jer do sada nije bilo obuhvatnoga djela koje bi prikazalo na koji se način hrvatski jezik razvio iz indoeuropskoga i praslavenskoga te kako se on odnosi prema srodnim indoeuropskim i baltoslavenskim jezicima.

Popovićeva *Povijest srpskohrvatskoga jezika* (1960) više se bavi poviješću dodira štokavskih idioma sa susjednim jezicima nego što sustavno objašnjava razvitak njihovih fonoloških i gramatičkih sustava, a osim toga, pisana je kao povijest jedinstvenoga »hrvatskosrpskoga« jezika, kao i Vukovićeva *Istorija srpskohrvatskog jezika* (1974), koja sadrži samo povijesnu fonologiju.

Mogušev je *Fonološki razvoj hrvatskoga jezika* (1972) opsegom vrlo kratak i ne uključuje morfologiju, a jedina potpuna povijesna gramatika hrvatskoga na hrvatskom jeziku, Jurišićev *Nacrt hrvatske slovnice* (pretisak 1992), posve je zastarjela i teorijski prevladana¹. Nedavno objavljena *Povijesna gramatika hrvatskoga* Georga Holzera (2007) sadrži samo uvod i povijesnu fonologiju od praslavenskoga do suvremenoga standardnog jezika, sa sjajno razrađenom relativnom kronologijom glasovnih i akcenatskih promjena.

Iako je ona za stručnjaka nezaobilazan priručnik, nestručnjaku se njome nije lako služiti (međutim, dobro je pitanje komu je osim stručnjacima povijesna gramatika hrvatskoga uopće zanimljiva).

Studentima Holzerova gramatika također neće biti primjerenim udžbenikom, jer pretpostavlja prilično velika predznanja.

¹ Posve se zastarjelima mogu smatrati i priručnici Đure Daničića (1874), Ivana Broza (1911), Augusta Leskiena (1914), kao i *Istorija srpskohrvatskog jezika* Aleksandra Belića (1960-1969).

Naravno, povijest hrvatskih glasova i oblika moguće je pronaći u poredbenim gramatikama slavenskih jezika, npr. u velikim sintezama Václava Vondráka (1924), Andréa Vaillanta (1950-1977), Rajka Nahtigala (1952), Herberta Bräuer (1961), Peetera Arumaa (1964-1985), Georgea Yuryja Shevelova (1964), Arnošta Lamprechta (1987), Zdzisława Stiebera (1989), Charlesa Edwarda Townsenda i Laure Jande (1996) pa i u priručnicima na hrvatskom jeziku Stjepana Ivšića (1970) i Milana Mihaljevića (2002).

Međutim, niti jedan od navedenih slavističkih priručnika (s izuzetkom Mihaljevićeva, koji ne sadrži morfologiju) ne uzima u obzir najnovije spoznaje suvremene indoeuropeistike.

Rekonstrukcija praslavenskoga u njima redovito polazi od danas prevladane rekonstrukcije indoeuropskoga prajezika. Nadalje, iako se slavisti danas uglavnom slažu da povijest slavenskih jezika nije moguće razumjeti bez usporedbe s razvitkom baltijskih jezika, njihovih najbližih srodnika, u slavističkim su priručnicima baltijski jezici redovito zanemareni, ili tek površno prikazani. Smatram da nije moguće pisati iscrpnu povijest nijednoga slavenskog jezika bez usporednoga prikaza razvitka u baltijskim jezicima. Naposljetku, hrvatska jezična građa koju je moguće iščitati iz velikih slavističkih priručnika redovito se ograničuje na standardni jezik, dok je veliko bogatstvo hrvatskih narječja u njima često zanemareno.

Na ovom mjestu želim reći još nešto, što se zacijelo mnogim mojim kolegama slavistima i indoeuropeistima neće svidjeti. Naime, čitajući novije prikaze povijesne gramatike slavenskih jezika, ne mogu se oteti dojmu da su oni nepotrebno zakomplicirani.

Naravno, mi ne možemo birati hoće li se jezici tijekom povijesti razvijati na jednostavan, ili na kompliciran način. Razvitak nekih jezika, primjerice, otočnokeltskih jezika početkom 1. tisućljeća po. Kr., doista je neobično složen i to je neugodna činjenica kojoj se lingvist mora prilagoditi. Međutim, u takvim nedvojbeno kompliciranim slučajevima lingvisti različitih teorijskih uvjerenja obično dolaze do jedinstvenih, premda složenih rješenja, odnosno stvara se *communis opinio*. A kada takav *communis opinio* ne postoji, odnosno kada je svaka od konkurentskih teorija komplicirana *na različit način*, to je dobar pokazatelj da je nešto u pristupu problemu pogrešno.

U slavistici o mnogim ključnim pitanjima razvitka slavenskoga prajezika još nema konsenzusa i nikakav *communis opinio* nije na vidiku. Osobito se to odnosi na temeljne probleme kao što su odrazi suglasnika i samoglasnika na kraju riječi, što u najvećoj mjeri određuje i različite teorije slavenske dijakronijske morfologije.

Takvo je stanje, prema mojem mišljenju, rezultat nesumjerljivih razlika u pogledima o tome što su fonetski plauzibilne glasovne promjene, u kojoj se mjeri

opravdano u povijesnim objašnjenjima pozivati na analogije, kako ocijenjavati vjerojatnost različitih mogućih analogija, koliko primjera neke glasovne promjene treba pronaći da bi se pretpostavio glasovni zakon itd.

Moje me dugogodišnje iskustvo u proučavanju povijesti, ne samo slavenskih jezika, poučava da o takvim pitanjima nikada neće ni doći do konsenzusa, jer je on načelno i nije moguć: nema objektivnoga načina da se utvrdi je li jednostavnije pretpostaviti jednu analožku promjenu ili dvije glasovne promjene koje nekome mogu izgledati fonetski neplauzibilnima. Je li bolje pretpostaviti analoške promjene koje su u skladu s nekim općenitim načelom o strukturi prajezičnoga sustava (npr. »težnjom za sinharmonizmom sloga u praslavenskome«), ili glasovne promjene koje ne uzimaju u obzir strukturu prajezičnoga sustava?

Što će komu izgledati uvjerljivim posve je subjektivno i nerijetko sam doživio da teze, koje se lingvistima čine očiglednima, drugi smatraju nategnutima ili čak apsurdnima. »Stupanj uvjerljivosti« teza u povijesnoj lingvistici ni na koji način nije moguće kvantificirati. Pa ipak, vjerujem da situacija nije posve bezizgledna prihvatimo li jedno jednostavno metodološko načelo i dosljedno ga se držimo u svim pojedinačnim slučajevima. Odnosno, da je mjera ekonomičnosti povijesnoga objašnjenja jednostavno *broj* promjena koje valja pretpostaviti da bi se izveli posvjedočeni oblici. Pri tome za rekurzivnim glasovnim promjenama treba posezati prije nego za analogijama², čak i kad je broj primjera na kojima se temelji neko glasovno pravilo malen.

Pitanja o fonetskoj plauzibilnosti glasovnih promjena ili o mjeri u kojoj su jezične promjene sustavno motivirane (»u skladu s težnjama sustava«, što god to značilo) mogu se postavljati samo pri usporedbi dvaju objašnjenja koja su, prema gore navedenom kriteriju, jednako ekonomična, ali ne i pri usporedbi dviju teorija od kojih jedna mora pretpostaviti znatno više jezičnih promjena od druge.

U ovoj sam se gramatici nastojao sustavno pridržavati upravo navedenih načela ekonomije povijesnih objašnjenja. To osobito dolazi do izražaja u prikazu glasovnih promjena na kraju riječi, čime se na nov način objašnjava razvitak velikog broja gramatičkih nastavaka u praslavenskom, općeslavenskom i hrvatskom; u kojoj je mjeri navedeni pristup jednostavniji i uvjerljiviji od onih do sada ponuđenih, moraju prosuditi drugi.

Pišući ovu knjigu često sam se pitao koliko je opravdano pisati povijest hrvatskog jezika polazeći od indoeuropskoga, dakle od najranijega prajezika koji se može rekonstruirati poredbenopovijesnom metodom. Većina povijesnih gramatika slavenskih jezika polazi od praslavenskoga jezika kao danoga, iscrpno prikazujući samo promjene koje su se odvile nakon praslavenskoga razdoblja³.

² Pojmovi rekurzivnih glasovnih promjena objašnjeni su u KPG § 15.

³ Iznimka je, primjerice, povijesna gramatika bugarskoga jezika Jacka Feuilleta (1999).

Međutim, treba jasno reći da praslavenski jezik nije nešto zadano i da se ne može jednoznačno rekonstruirati samo na temelju posvjedočenih slavenskih jezika.

Ishodište iz kojega su potekli slavenski jezici, pa tako i hrvatski, možemo sagledati samo usporedbom s drugim indoeuropskim jezicima, a ishodište iz kojega polazimo u velikoj mjeri određuje stazu na kojoj se zrcali povijest hrvatskoga jezika.

Polazeći od indoeuropskoga prajezika sagledavamo razvitak hrvatskoga uvijek iz jedne, jedinstvene perspektive, primijenjujući poredbenopovijesnu metodu u najvećoj mjeri dosljedno.

Međutim, s obzirom na to da nisam želio tekst ove gramatike nepotrebno opteretiti razmatranjem problema o kojima sam već opširnije pisao prije desetak godina, redovito sam upućivao na odjeljke svoje *Kratke poredbenopovijesne gramatike latinskoga jezika (KPG)*, gdje su neki detalji rekonstrukcije indoeuropskoga prajezika podrobnije objašnjeni nego u ovoj knjizi. Ondje će zainteresirani čitatelj pronaći i opsežniju bibliografiju o pojedinim indoeuropeističkim problemima.

Iako je ova gramatika prva iscrpna poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika, barem u posljednjih pola stoljeća, njezine ambicije nisu prevelike: pisana je više kao sinteza tuđih, negoli kao rezultat vlastitih istraživanja, osobito u prikazu novijih promjena u razvitku od praslavenskoga do suvremenoga hrvatskog jezika. Ona zbog toga ni na koji način ne može zamijeniti Holzerovu povijesnu fonologiju hrvatskoga jezika, već joj samo može biti korisnom dopunom. Primjerice, Holzerova knjiga ne sadrži prikaz glasovnih promjena na kraju riječi u praslavenskom i općeslavenskom, a upravo su te promjene ključne za razumijevanje razvitka slavenske i hrvatske morfologije.

Vjerujem da je novi sustav pravila o glasovnim odrazima na kraju riječi, koji je izložen u ovoj gramatici (§ 117 i dalje), precizniji, jednostavniji i konzistentniji od svih do sada iznesenih.

Također, Holzerovoj relativnoj kronologiji starijih glasovnih promjena u ovoj je knjizi dodana apsolutna kronologija glasovnih i morfoloških promjena, u onoj mjeri u kojoj se ta kronologija može iščitati iz datiranih tekstova. Pri tome svaki apsolutni datum koji se navodi treba shvatiti kao *terminus ante quem* i to uvijek za barem jedan od štokavskih govora.

Pojedine su se jezične promjene gdjekad odvijale u različitim vremenima u raznim govorima, od kojih većina u ranijim razdobljima nije dovoljno dobro dokumentirana. S druge strane, pod utjecajem crkvenoslavenskoga jezika ili arhaičnih čakavskih govora, u štokavskim se tekstovima često pojavljuju oblici koji su iz govornoga jezika morali iščeznuti stoljećima prije. Zbog svega se toga bojim da o apsolutnoj kronologiji mnogih jezičnih promjena ni u ovoj gramatici nije još rečena posljednja riječ.

Moja su vlastita jezičnopovijesna istraživanja do sada bila posvećena uglavnom starijim razdobljima pretpovijesti hrvatskoga jezika, odnosno razvitku baltoslavenskoga i praslavenskoga iz indoeuropskog prajezika.

O tome sam do sada objavio više članaka, koji su u ovoj knjizi rezimirani i uklopljeni u širu perspektivu razvitka hrvatskih glasova i oblika. Zato se nadam da će takav pristup omogućiti našim čitateljima i studentima, koji ne znaju klasične jezike i njihove davno izumrle indoeuropske srodnike, da na neki način povežu rezultate poredbenih indoeuropeističkih istraživanja sa svojim vlastitim iskustvom, odnosno s poviješću i sadašnjošću svojega materinskog jezika.

Na koncu, u ovoj je knjizi prikazana povijest glasova i oblika samo standardnoga hrvatskog jezika, dok se odstupanja od standarda u našim narječjima u pravilu navode, ali ne prikazuju na sustavan način. Redovito sam iznosio samo onoliko dijalekatne građe koliko mi se učinilo potrebnim da bi čitatelj stekao vjerodostojnu sliku o raznolikosti naših govora koji se svi s jednakim pravom mogu nazivati hrvatskima. Pa ipak, obuhvatnu zajedničku povijest svih triju hrvatskih narječja tek bi trebalo napisati.

Konačno, moram naglasiti da su mnoge teme razrađene u ovoj gramatici bile predmetom mojih redovitih predavanja na zagrebačkom Sveučilištu, ali i pozvanih predavanja što sam ih održao na sveučilištima u Beču (2001), Bonnu i Leidenu (2002), Sarajevu (2004) te Ljubljani i Helsinkiju (2006). Studentima i profesorima, slušačima tih predavanja, zahvalan sam na poticajnim kritikama i komentarima zahvaljujući kojima sam, nadam se, u ovoj knjizi uspio jasnije izraziti svoje stavove.

Velik su utjecaj na moje poglede o praslavenskome jeziku, te o relativnoj i apsolutnoj kronologiji glasovnih promjena u praslavenskom i općeslavenskom razdoblju, svojim fundamentalnim istraživanjima imali Georg Holzer i Frederik Kortlandt. Pa iako se s njihovim mišljenjima uvijek i ne slažem, moj je dug radovima ove dvojice lingvista očigledan već i prema brojnim mjestima na kojima na njihove izvore i upućujem.

Moj se, pak, pogled na povijest hrvatskoga jezika u osnovi nadovezuje na istraživanja Dalibora Brozovića, Radoslava Katičića i Milana Mogušā. Njima dugujem većinu onoga što znam, ili mislim da znam, o onome što bi povijesna gramatika hrvatskoga jezika trebala obuhvaćati.

Treba reći i to da je moj pristup poredbenopovijesnoj gramatici hrvatskog jezika izrazito lingvistički, a lingvistička je analiza uvijek omogućena tek pažljivim filološkim istraživanjem tekstova na analiziranom jeziku. Stoga ova gramatika ne bi bila moguća da bogata književna baština hrvatskoga jezika nije filološki temeljito istražena u radovima Eduarda Hercigonje, Dragice Malić, Anice Nazor, Josipa Bratulića i drugih naših filologa i jezikoslovaca.

Recenzenti ove knjige, Stjepan Damjanović i Josip Lisac, pažljivo su pročitali rukopis i upozorili me na određene greške i nedosljednosti, na čemu sam im osobito zahvalan. Za sve preostale pogreške odgovornost je isključivo moja.

Radeći na poredbenopovijesnoj gramatici hrvatskoga jezika uvelike sam se služio građom koju prikupljam za etimološki rječnik hrvatskoga, koji izrađujem u sklopu znanstvenoga projekta Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Direktorici Instituta, Dunji Rončević-Brozović, dugujem zahvalnost što mi je omogućila izvrsne uvjete za taj posao.

Pisanje je ove knjige, dakako, zahtijevalo da naučim mnogo o disciplinama koje nisam studirao niti se njima prije bavio, a bez čijeg poznavanja bi ona ostala nepotpunom ili nedopustivo površnom. Svjestan sam da ne bih mogao odvojiti dovoljno vremena za taj naporan posao da nije bilo razumijevanja i postojane podrške moje supruge Maje i mojih sinova Luje, Mavra i Frana, na čemu sam im duboko zahvalan.

Na kraju, neposredni poticaj da dovršim ovu gramatiku dugujem glavnoj urednici Matice hrvatske Jeleni Hekman. Bez toga poticaja ona bi zacijelo ostala samo još jednim od mojih brojnih nedovršenih planova.